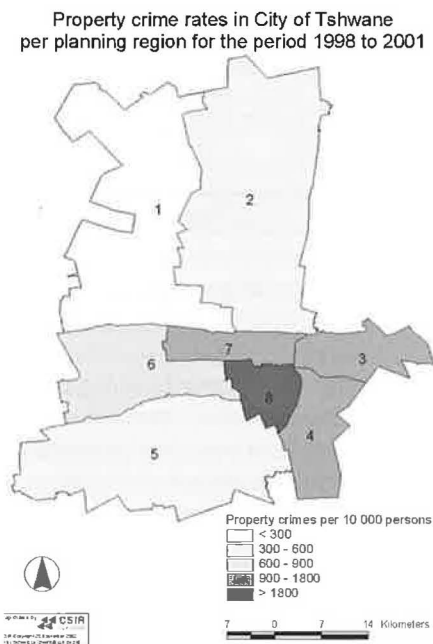

Op zoek naar veiligheid in Tshwane

Gated communities veranderen het aanzicht van Zuid-Afrikaanse steden

De Zuid-Afrikaanse stad verandert momenteel erg snel. De stedelijke ruimte wordt steeds complexer. Concreet uit zich dat in het vlak naast elkaar bestaan van sterk contrasterende ruimtes: rijke, afgesloten en versterkte buurten naast straatarme townships. Deze fragmentatie voorspelt een onheilspellende toekomst voor de Zuid-Afrikaanse stad.

KARINA LANDMAN

Figuur 1. Diefstalcijfers van Tshwane, Zuid-Afrika, per regio (1998-2001).

Het omheinen en privatiseren van de woon-, werk- en vrijetijdsomgeving manifesteert zich in gans de wereld. Het initiatief daartoe komt meestal van grote ondernemingen en rijkere bewoners, soms ook van lokale autoriteiten. Dergelijke veranderingen wijzigen op verschillende vlakken het karakter van de openbare ruimte. Onveiligheidsgevoelens spelen in deze evolutie een cruciale rol, ook al zijn er natuurlijk nog tal van andere factoren in het spel. In essentie is de toenemende trend tot het optrekken van omwallingen en privatisering echter verbonden met allerlei vormen van onzekerheid bij de bewoners. In Zuid-Afrika is dit bijvoorbeeld het geval. De eerste democratisch verkozen regering erfde in 1994 een dubbelzinnige situatie. Economisch gezien was Zuid-Afrika toen het meest ontwikkelde land van heel Afrika. Er was bijvoorbeeld al een uitgebreid sociaal zekerheidsstelsel. Toch kende het land ook grote socio-economische problemen zoals hoge werkloosheidscijfers,

een gapende inkomenskloof, armoede en hoge criminaliteitscijfers. Het zijn deze problemen die aan de basis liggen van een steeds groter wordend gevoel van onveiligheid en onzekerheid in de steden. Ruimtelijke en sociale rechtvaardigheid zijn voor de steeds sterker fragmenterende Zuid-Afrikaanse steden nog steeds de grote uitdaging, zeker nu het aantal gated communities het landschap van deze steden snel verandert.

Veiligheid en zekerheid

Een Zuid-Afrikaan kan dan wel verschillende redenen hebben om te verhuizen, in veel gevallen zijn deze te herleiden tot een zoektocht naar een gevoel van zekerheid. Er kunnen daarin een vijftal aspecten onderscheiden worden: 1) het persoonlijke of fysieke aspect (zekerheid tegenover lichaamsverminking of eigendomsverlies), 2) zekerheid op financieel gebied (tegenover speculatie of externe economische schommelingen), 3) bronzekerheid (tegenover institutionele inefficiëntie of schaarste aan bronnen), 4) het socio-culturele aspect (gevoelwaard blijven van slechte invloeden, onaanvaardbare sociale normen en culturele invloeden) en 5) levensstijl (toegang tot een zekere levensstijl in een private en beschermde omgeving). Ruimtelijk gezien uit deze zoektocht naar een gevoel van zekerheid zich op verschillende manieren. Eén daarvan is het oprichten van gated communities.

Twee types gated communities

Er zijn in Zuid-Afrika in feite twee types gated communities, namelijk afgesloten buurten en beveiligde domeinen. Afgesloten buurten zijn buurten die nog openbaar waren voordat ze werden afgesloten, maar waar nu hekken en muren de toegang beperken. De toegangsmogelijkheden, meestal een poort of een slagboom, worden vaak zwaar bewaakt. Afhankelijk van het gehanteerd model bij de lokale overheid blijven de straten

binnen de afgesloten buurt al dan niet formeel openbaar.

Beveiligde domeinen zijn volledig door een private ontwikkelaar opgebouwd. Muren, hekwerk en bewaakte ingangen omgeven het domein en een eigen beveiligingsdienst patrouilleert er dag en nacht. De wegen erbinnen zijn privaat en meestal staat het beheer en het onderhoud onder de auspiciën van een particuliere beheersraad. Hoewel de meeste domeinen residentieel van opzet zijn (appartementenblokken, verkavelingen), wordt er steeds meer plaats vrijgehouden voor kantoren en commerciële (golfwinkels, postkantoren, vastgoedhandelaars, et cetera) of recreatieve doeleinden (golfterreinen, squash courts, et cetera).

Het aantal gated communities in Zuid-Afrika is sterk toegenomen sinds het einde van de jaren negentig. Een nationaal onderzoek uit 2002 bevestigde de verspreiding van het fenomeen over het ganse land. Afgesloten buurten komen niet alleen voor in grootstedelijke gebieden, maar eigenlijk overal waar lokale autoriteiten het toelaten. Grote beveiligde woonparken (subtype beveiligd domein) kennen een wat duidelijker verspreidingspatroon. Buiten de grote steden (Johannesburg, Tshwane of Kaapstad) zijn ze onder andere te vinden in kustgemeentes zoals Plettenbergbaai, Mosselbaai, Port Elisabeth of Richardsbaai en in de buurt van aantrekkelijke natuurgebieden zoals de Hartbeespoortdam bij Pretoria.

De situatie in Tshwane

Pretoria ligt in de provincie Gauteng en meer precies in de gemeente Tshwane, die veel groter is dan alleen de vroegere stad Pretoria. Je stuit er geregeld op straten die afgesloten zijn met poorten en hekwerk. Veiligheidsagenten bewaken de slagbomen, vragen je identiteitsgegevens op en gaan na of de reden van je komst gegrond is. In sommige rijkere buurten zijn de poorten, wachtposten

en wachtershuisjes indrukwekkend uitgewerkt. Uit een nationale telling bleek dat Johannesburg en Tshwane in vergelijking met andere gemeenten het hoogste aantal afgesloten buurten en een groot aantal beveiligde domeinen bezitten. In 2002 waren in Tshwane 75 aanvragen voor het afsluiten van een buurt in behandeling naast de 35 die al waren goedgekeurd. Sindsdien is het aantal aanvragen gestegen tot over de honderd. De vraag is met andere woorden groot. Eerder onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat afgesloten buurten en beveiligde domeinen normaal gesproken voorkomen in buurten waar veel ingebroken wordt. Het onderzoek toonde aan dat het grootste aantal buurten afgesloten wordt in het zuidoosten van Tshwane in de buurten Die Wilgers, Moreleta Park, Lynnwood Park, Wapadrand, Murrayfield, Faerie Glen, Lynnwood, Garsfontein, Waterkloof (zone 4), Prinshof, Menlo Park, Nieuw Muckleneuk (zone 8), Eldoraigne, Zwartkops, Irene, Wierda Park, Raslouw en Bronberrick (zone 5). Figuur 1 toont dat er in zone 8 verhoudingsgewijs het grootste aantal inbraken van heel Tshwane voorkomen. Zone 4 bezet de tweede plaats in de rangschikking. Zone 5 daarentegen staat op de voorlaatste plaats. Beveiliging tegen misdaad zal dus wel een belangrijke rol spelen, zeker in zones 8 en 4, maar het grote aantal afgesloten buurten in zone 5 suggereert dat er nog andere factoren in het spel zijn. We denken hierbij aan het gemiddelde inkomen, het feit dat de straten in de oudere suburbs door hun vormgeving makkelijker af te sluiten zijn, of aan de concentratie van criminaliteit in enkele kleinere gebiedjes in zone 5 (bijvoorbeeld in het oosten waar de meeste gated communities voorkomen). Beveiligde domeinen komen het meest voor in Garsfontein en Wapadrand (zone 4), Highveld, Irene, Eldoraigne, Rooihuiskraal-Noord en Kosmosdal (zone 5). Opnieuw moeten we besluiten dat er meer factoren van belang zijn dan het aantal inbraken alleen. Ook de beschikbaarheid van grote braakliggende terreinen in de periferie van de stad moet bijvoorbeeld in rekening gebracht worden, net zoals het gemiddelde inkomen en het voorkomen van grootstedelijke voorzieningen in de omgeving.

Figuur 2. Schets van omheinde woongebieden in Tshwane, Zuid-Afrika. De stad slijt langzaam dicht. (Illustratie Karina Landman)

De bijwerkingen

In Tshwane brengen gated communities ingrijpende veranderingen voort op het fysieke, het sociale en het bestuurlijke vlak.

Ten eerste vormen slagbomen, poorten en alle andere maatregelen om de toegang tot een buurt te controleren, fysieke barrières die de stad reduceren tot een amalgaam van geïsoleerde en ontoegankelijke eilandjes (zie figuur 2). Op die manier veranderen gated communities het uitzicht en de structuur van de stad. Bij een hoge concentratie afgesloten buurten beïnvloedt dit zelfs de mobiliteitspatronen. Dat komt zeer duidelijk tot uiting in Lynnwood, in het oosten van Pretoria. Het doorgaand verkeer wordt er door het grote aantal afgesloten buurten beperkt tot enkele hoofdwegen. Er ontstaan dan ook meer files en het duurt steeds langer om ergens te komen. Voetgangers en fietsers moeten overigens langs dezelfde drukke banen. De alternatieve, rustigere straten zijn immers afgesloten. Op die manier doen ze er niet alleen langer over om hun bestemming te bereiken, maar stijgt ook hun kans op een ongeval.

Zoals al gesteld is de belangrijkste verklaring voor het groeiende aantal gated communities de zoektocht naar veiligheid en zekerheid. Vanuit dit oogpunt brengen gated communities ook veranderingen aan in het sociale bestel. Gebieden afsluiten impliceert immers de uitsluiting van 'ongewensten'. Vaak

houdt dit stereotypering in en het willekeurig buitenhouden van vreemden en iedereen die er potentieel gevaarlijk uitziet. Dergelijke stereotypes bestaan niet alleen over zwarten en armen. Een incident dat zich onlangs afspeelde aan de poorten van een afgesloten buurt illustreert dit. Een huishoudster, tewerkgesteld bij een gezin in een afgesloten buurt kreeg bezoek van haar familie. Bij de poort telefoneerden de wachters naar het huis van het gezin om na te gaan of er iemand met die naam werkte. Zo schreef de procedure van de beheerraad voor. Van het gezin was er echter niemand thuis zodat dit niet gecontroleerd kon worden. De bezoekers werden dan ook weggestuurd. Het is een situatie die vaker voorkomt, ook al zijn de wegen binnen de afgesloten buurt formeel openbaar terrein.

In een ander geval had de bewonersvereniging van een grote beveiligde wijk in Tshwane een groep bouwvakkers verboden om het domein te betreden langs de hoofdingang. Deze was namelijk voorbehouden aan de bewoners. De arbeiders moesten binnen- en buitengaan langs een zijingang die enkel door een andere buurt bereikt kon worden en dat nog alleen tussen 06.00 uur en 18.00 uur in de week en tussen 07.00 uur en 14.00 uur op zaterdagen. Er ontstond daar dan ook al snel een file. Op de toegangsweg naar de zijingang bracht dit enorme frustraties en verkeersoverlast met zich mee. De bewoners van

die straat en van de omliggende buurt waren dan ook verontwaardigd. Daarom dienden ze klacht in bij het gemeentebestuur, dat de bewonersvereniging van de beveiligde wijk uiteindelijk voor het Hooggerechtshof van Pretoria leidde. Het Hof besliste dat beide ingangen open moesten blijven en dat de arbeiders elk moment van de dag binnen moesten kunnen. De rechter oordeelde bovendien dat er tijdelijk een bijkomende toegang voor bouwvoertuigen geopend moest worden. Dit alles toont aan dat het afsluiten van buurten spanningen met zich meebrengt en soms zelfs leidt tot conflicten. Niet alleen tussen de bewoners van de gated communities en hun bureaus, maar ook tussen de bewoners en het lokale bestuur. Daarnaast leiden de werking en het beheer van de gated communities tot verschuivingen op bestuurlijk vlak. Bewonersverenigingen zijn immers machtige microbesturen die de volle verantwoordelijkheid over het management en de werking van de buurt kunnen dragen. In het geval van afgesloten buurten houdt dit het financieel beheer van de buurt in, de werking van de beveiligingsfirma en het uitvoeren van druk op het lokale bestuur voor het onderhoud van infrastructuur. In het geval van beveiligde domeinen gaat het over het financieel management, de werking van de beveiligingsfirma, de faciliteiten op het domein zelf en de controle op de naleving van de eigen regels. Het merendeel van de beveiligde domeinen heeft namelijk contracten met rechtsgeldigheid over wat toegestaan is binnen de grenzen van het domein en wat niet, op het vlak van de fysieke infrastructuur en het gedrag van bewoners, huisdieren en bezoekers. De bewoners nemen de controle over hun buurt zo voor een deel over en nemen sommige functies op die vroeger door het lokale bestuur uitgevoerd werden. Bestuurlijke verantwoordelijkheden verschuiven dus van het grootstedelijke naar het buurtniveau. Het lokale bestuur behoudt de verantwoordelijkheid over het merendeel van de infrastructuur en de openbare ruimte (buiten de afgesloten gebieden), terwijl de bewonersverenigingen de verantwoordelijkheid hebben voor lokale aangelegenheden, zoals het beheer van de gemeenschappelijke ruimtes binnen het domein en het gedrag hierin. Hier komen echter problemen van wan-

neer beslissingen op buurtniveau het grotere stedelijke gebied beïnvloeden, zoals hierboven reeds uit de doeken is gedaan.

Waar eindigt het ommuren?

Zuid-Afrikaanse steden veranderen blijkbaar voortdurend en snel. Vaak worden deze veranderingen maatschappelijk ervaren, maar komen ze ruimtelijk tot uitdrukking. Gated communities zijn hier een goed voorbeeld van. Stedelijke transformatie is een kritiek punt in elke goed werkende stad. De mogelijkheid om de bestaande infrastructuur, kansen, faciliteiten, enzovoort, te wijzigen en te verbeteren is essentieel om concurrerend te blijven in een globaliserende wereld. Als de behoeftes van stedelingen veranderen, moet de stad zich daar bovendien naar schikken. Wanneer handelingen van enkele groepen de levenskwaliteit van anderen en de kwaliteit van de ruimere stedelijke omgeving beginnen aan te tasten, moeten we ons echter zorgen beginnen te maken.

Gated communities verhogen vaak de levenskwaliteit van hun bewoners. De vraag die we ons daarbij echter moeten stellen is welke prijs we hiervoor betalen. Kunnen de voordelen voor sommige groepen goedgepraat worden als die ten koste gaan van de mensen aan de andere kant van de muur en het optimaal functioneren van de stad in haar geheel? Zuid-Afrikaanse steden zouden wel eens kunnen eindigen als nieuwe vestingsteden: combinaties van omheinde eilandjes voor de rijken vlak naast onderontwikkelde en onveilige armengetto's. Een dergelijke configuratie laat de elite trouwens toe om haar privileges veilig te stellen. Vanuit de ommuurde enclaves kan ze de verarmde meerderheid streng controleren en kritieke bronnen beheren, terwijl aan de andere kant van het hek repressie, onderdrukking en misère regeren.

Tekenen dat het in Zuid-Afrika die kant op gaat zijn er duidelijk. Momenteel staan we dan ook op een keerpunt. Zolang er geen efficiëntere dienstverlening en lokale infrastructuur wordt opgebouwd en zolang er geen gelijke sociale en economische kansen worden gegeven, kunnen deze steden inderdaad een transformatie ondergaan in de richting van een nieuw soort vestingstad. Dat dit een reële kans inhoudt op de

instorting van het volledige sociale weefsel in Zuid-Afrika, moge duidelijk zijn.

Karina Landman is architect en als stedenbouwkundige verbonden aan de Council for Scientific and Industrial Research (CSIR) Built Environment in Pretoria, Zuid Afrika. Vertaald door Nick Scheermans.

Literatuurselectie

- Ellin, N. (1995) Shelter after the storm. In: Ellin, N (red.) Architecture of fear. New York: Princeton Architectural Press, pp. 13-45.
- Gallop, G., Hammond, A., Raskin, P. & R. Swart (1997) Branch points: global scenarios and human choice. A resource paper of the Global Scenario Group. Stockholm Environment Institute. Polar Star Series Report nr. 7.
- Kostof (1992) The city assembled: the elements of urban form through history. Londen: Thames & Hudson.
- Landman, K. (2003) A National Survey of gated communities in South Africa. CSIR Publication. BOU/I 252.
- Landman, K. (2004) Gated communities in South Africa: comparison of four case studies in Gauteng. Pretoria, CSIR Publication. BOU/I 347.
- Morris, A.E.J. (red.) (1994) History of urban form. Before the Industrial Revolutions. Essex: Addison Wesley Longman Limited.
- Mumford, L. (1961) The city in history: its origins, its transformation and its prospects. San Diego: Harcourt Brace & Company.
- Smith, D. (2003) Urban fragmentation, inequality and social justice: ethical perspectives, confronting urban fragmentation: housing and urban development in a democratizing society. Cape Town: University of Cape Town University Press.
- Terreblanche, S. (2002) A history of inequality in South Africa 1652-2002. Pietermaritzburg: Natal University Press.